եւ անհաստատ են: Ըստ ամենայնի անվստահելի է *համարում Բոդենշտէդտ ռուս պաշտօնեաների ընձեռած թուական տուեալները, որով եւ հասկանալի է դառնում այն խիստ* վերապահութիւնը, *որ մեր հեղինակը ցոյց է տալիս Կովկասին վերաբերող վիճակագրական տըուեալներին: Ահա այն թիւերը, որ մենք գըտնում ենք վերոյիշեալ հատուածի մէջ.—*

«*Կովկասի* արական բնակչութեան *վերաբերող զանազան տուեալները», ասում է Բոդենշտէդտ, «տարբերւում են 1 եւ 1½ միլիոնի մէջ»:*

«Երբ մենք,— շարունակում է նա,— իրար հետ բաղդատում ենք ծանօթ երկրամասերին (Կովկասի) վերաբերող կլոր թիւերը, որ դըրուած են մեր առաջ, ստանում ենք հետեւեալ արդիւնքը.—

	Հոգի
Քարթվէլ (*վրացական*) *ցեղեր*՝	300,000
Հայեր	135,000
Թուրք ցեղեր եւ պարսիկներ՝	350,000
Լեզգիներ	350,000
Աբխազ եւ չերքեզ ցեղեր՝	150,000

«Եթէ սրանց վրայ աւելացնելու լինինք նաեւ քիստ ցեղերին, օսերին, ինչպէս եւ ուրիշ՝ բոլորովին անծանօթ ցեղերի վերաբերող թիւերը, այդ պարագային իրականից բարձր չի ներկայացնի 1½ միլիոնը: *Թէ բնակիչների ընդհանուր թիւը որպիսի ակնբախօրէն* աննըշան՝ *համեմատութիւն է ներկայացնում* երկրի մեծութեան *հանդէպ, կարիք չկայ մինչեւ իսկ շեշտելու»:*

Այժմ տեսնենք, թէ Բոդենշտէդտ թուական ի՞նչ մանրամասներ *է մեզ հաղորդում* հայութեան մասին *Կովկասի զանազան շրջաններում: Մեր ուշադրութիւնը գրաւում են նախ եւ առաջ «Հայկական Շրջան»ի (Երեւանի եւ Նախիջեւանի նախկին խանութիւններ) վերաբերող թուերը:*

«Կովկասի ժողովուրդներ» աշխատութեան մէջ մի ուրիշ տեղ (էջ 160) ասելով, թէ «Ռուսաստանում ապրող հայերի թիւը հաշւում են մօտաւորապէս 400,000», *եւ թէ՝ «Ռուսա-Հայաստանը բաժանւում երկու երկրամասի* (Distrikt), *Բոդենշտէդտ շարունակում է.*

«Այդ երկրամասերից առաջինը՝ Երեւանի *երկրամասը*12) *ունի* 500 *գիւղից աւելի եւ* 70,000–80,000 *բնակիչ: Այդտեղ ապրող* թուրք ցեղերը, *որոնք իրենց մօրուքը քինայով ներկելու սովորութիւնն ունենալու պատճառով* Ղըզըլբաշ *են կոչւում, այսինքն՝* Կարմրագըլուխներ, *կազմում են ազգաբնակութեան* գրեթէ կէսը: *Այդ երկրամասի* իշխող լեզուներն են թուրք-թաթարերէնը *եւ աշխարհաբար* հայերէնը, *գրաբարի մի աղճատուած բարբառը:*

«Գլխաւոր քաղաքը՝ Երեւան, *որ այգիների մէջ թաղուած եւ անկանոն շինուած մի քաղաք է, աններկայանալի տներով, ունի 7–8000 բնակիչ: Երեւանից ոչ հեռու գտնւում է* Էջմիածնի *հռչակաւոր վանքը: Երեւանի երկրամասին անմիջապէս սահմանակից է* Նախիջեւանի13) *երկրամասը՝* 194 *գիւղերով ու մօտ* 20,000 *բնակիչներով, որոնց* ⅔*-ը թաթարներ — թիւրքեր — են, Շիա դաւանութեամբ: Այդ երկրամասը արեւելքից սահմանակից է Ղարաբաղին, իսկ հարաւ-արեւմուտքից Երասխ գետով բաժանւում է Պարսկաստանից:*

Անցնինք «Հայկական Շրջան»ից դուրս գտնուող միւս գաւառներին.— Ալեքսանդրապոլի երկրամասը (Distrikt) *բաղկացած է* Փամբակ *եւ* Շորագեալ թաթարական գաւառակներից (Distanz) *եւ պատկանում է վրաց — Իմերէթեան նահանգին:*
Սահմաններն են՝ արեւմուտքում տաճկական նահանգները, հիւսիսում եւ արեւելքում՝ Ախալցխայի փաշայութիւնը եւ Բորչալուի ու Ղազախի գաւառակները, իսկ հարաւում՝ Ռուսա-Հայաստանը: Գլխաւոր քաղաքը՝ Ալեքսանդրապոլ՝ *իր նշանակութեամբ համապատասխան է, մօտաւորապէս,* Շուշիին. *ռուսների ձեռքն անցնելուց յետոյ գեղեցկացել է բազմաթիւ նոր շէնքերով»:*

---

12) *Յետագայի վարչական բաժանումը՝ Երեւանի նահանգի Երեւան, Էջմիածին, Սուրմալու, Նոր-Բայազիդ գաւառները եւ Շարուրի մէկ մասը: Բացի Շարուրից եւ Սուրմալուից՝ միւսները մտնում են Հայաստանի ներկայ սահմանների մէջ:*

13) *Յետագայի Երեւանի նահանգի Նախիջեւանի գաւառը եւ Շարուրի մի մասը, որ ներկայիս կազմում է «Նախիջեւանի ինքնավար շրջանը», եւ ենթակայ է Ադրբէջանին:*